

NIHILISMUL DE MALL

RĂZVAN ENACHE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Facultatea de Științe Socio-Umane

razvan.enache@ulbsibiu.ro

Title: “Mall Nihilism”

Abstract: We address Homo Sapiens, probably the most widely read book of Yuval Noah Harari, and we stress the weaknesses of the frame he uses to boldly interpret what can only harshly be considered a “history of mankind.” We argue that such an ambitious enterprise has to avoid shallowness and needs to be deeply philosophically-informed.

Keywords: *Homo sapiens; history; philosophy; culture; future*

Cărțile de popularizare îi pun pe unii dintre noi într-o situație incomodă. Atunci când ele se vînd în milioane de exemplare și tronează o lungă perioadă în micile piramide promoționale din vitrinele librăriilor, adică mai sînt, pe deasupra, și populare, situația comentatorului devine aproape imposibilă. Vrea să fie detașat, dar o densă rumoare apreciativă, ca un fel de ceață roz, îl înconjoară, îngreunîndu-i spontaneitatea. Vrea să procedeze după bunul și vechiul principiu *sine ira et studio*, dar, pentru că autorul *best seller*-ului nu a făcut eforturi serioase de a-l respecta, o anumită voce interioară îl îndeamnă pe critic să-i dea ceea ce merită.

Acestea sînt condițiile în care citim cartea lui Yuval Noah Harari¹. Titlul ne promite, minimalist și totuși atît de inspirat din punct de vedere comercial, o scurtă istorie, dar avem în față un lung manifest. Autorul scrie energic sute de pagini în format mare despre o abstracțiune – omenirea – făcînd vizibile eforturi de imaginație, de bricolaj conceptual și de logică, cu scopul de a ne trezi o senzație de vină. Desigur, nu e nimic rău aici, de vreme ce mulți se consolează prea ușor astăzi cu un fel de rousseauism de baie publică, vîzîndu-se fără pată în oglinzile digitale. Problema este că Harari nu se sprijină pe conceptele tradiționale menite să stimuleze rușinea sau scepticismul, precum păcatul original sau hybrisul tragic, ci pe înfățișarea omului ca animal viclean care trișează la jocul ecologic. Rezultatul este o proclamație antropofobă ușurică și spectaculoasă ca o prestidigitație.

Este aceasta, așadar, o carte de istorie? Da, în măsura în care materia sa este structurată pe epoci, chiar dacă ele poartă nume atrăgătoare de manifeste politico-științifice, adică ideologice, precum Revoluția cognitivă, Revoluția agricolă și

¹ Yuval Noah Harari, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, traducere de Adrian Șerban, Iași, Editura Polirom, 2017, 380 p.

Revoluția științifică. Nu, în măsura în care autorul nu înregistrează cu detașare curgerea istoriei, ci canalizează tezisul fluviul de date (pe care îl gestionează cu o precizie impresionantă) către o concluzie care deja se întrezărește după câteva zeci de pagini: *homo sapiens* este cea mai mare pacoste de pe pământ.

Harari scrie atractiv. Îi place să povestească și este deseori amuzant. Figura sa retorică preferată e anacronismul, care stă la baza multor comentarii mucalite, de genul celor pe care le întâlnim în filmul lui Mel Brooks, *Istoria lumii*. Din nefericire, Harari, spre deosebire de Brooks, nu ne îngăduie să ne amuzăm pînă la final, ci virează brusc dinspre parodie spre dramă, cu o siguranță de *trouble-fête* profesionist. Exact în aceste momente, vedem cum înclinația sa pentru anacronism devine compromițătoare pentru un istoric.

Fundamentală pentru el este grila evoluționistă, dar aici apare o mare dificultate, întrucît speciile animale nu au istorie, ci doar trecut imemorial. Nefiind biolog și dorind totuși să-și justifice titlurile (cel al cărții și cel academic), Harari procedează la un montaj discursiv care are caracterul unui curs ultrarapid de filozofie a istoriei. Autorul face foarte multe paranteze condescendente pentru a ne explica modul de utilizare al științelor sociale în raport cu fenomene cum sînt banii, grupurile sociale, piețele sau mărcile comerciale, dar concluziile sale manifestă invariabil un biologism agasant. Pentru el, doar omul primitiv e oarecum simpatic, nu și *sapiens* care devine rapid respingător deoarece manifestă, nu se știe de ce, tendința de a constitui o cultură, iar de aici decurg toate relele lumii. Pentru a da numai un exemplu, trimitem la interpretarea pe care el o face *Declarației de independență* americane, pe care o reformulează astfel: „Socotim aceste adevăruri ca fiind evidente prin ele însele, că toți oamenii au evoluat diferit, că sunt născuți cu anumite caracteristici variabile, că printre acestea se numără viața și căutarea plăcerii.” (p. 101) Pus în acești termeni, un document politic fundamental se transformă într-un fel de declarație de conformitate pe care o putem găsi în orice prospect pentru aparate electrocasnice.

Sapiens este o carte care se citește ușor. Într-un anumit sens, lectura este îngrijorător de lejeră, în raport cu dificultatea multora dintre temele aruncate în joc. Interpretarea miturilor, de exemplu, poate fi făcută pe mai multe niveluri. Unul dintre ele poate duce la o hermeneutică sofisticată. La polul opus, putem găsi ironii stîngace de tipul „brahmanii nu au fost cu adevărat creați de zei din diferite părți ale unei ființe primordiale.” (p.120) E dezamăgitor că autorul preferă această din urmă abordare, ofensînd inteligența cititorilor despre care presupune că ar crede „cu adevărat” așa ceva. Neliniștitoare este și maniera în care face afirmații false despre ideile unor autori ca Aristotel: „Contrar celor susținute de Aristotel, nu există nici o diferență biologică cunoscută între sclavi și oamenii liberi.” (p. 121) Nu ne spune unde anume susține marele filozof așa ceva, dar putem presupune că Harari a căpătat această impresie doar pentru că se spune că Aristotel ar fi susținut sclavia. E adevărat că oamenii (nici măcar filozofii) nu pot trece peste unele dintre datele generale ale timpului lor, ceea ce nu înseamnă totuși că le susțin, ci doar că le tratează ca pe niște realități. De fapt, oricine va citi cu atenție *Etica nicomahică* va constata că Aristotel are, de fapt, o gîndire nuanțată în raport cu ipostaza de

sclav a unei ființe umane. În mod cert, el nu era preocupat de diferențele biologice între sclavi și oameni liberi, așa cum se susține aici. Pe scurt, un cititor impresionat de tonul îndrăzneț pe care îl folosește Harari, ar putea crede că superficialitatea arogantă manifestată față de tipii bărboși morți de mai mult de 2000 de ani ar putea fi o cale bună pentru a aborda problemele dificile.

Autorul pare să fie prins într-un fel de adolescență intelectuală care arată, fără îndoială, o anumită precocitate, dar mai arată și fronda exasperantă a tinerilor care consideră că au rezolvat mari probleme filozofice doar pentru că îndrăznesc să declame platitudini în fața unui public neatent. Astfel, ca și cum tocmai ar fi urmărit sapient un buletin de știri îngrijorător, Harari se lansează apodictic în concluzii didactice pentru clasa a X-a: „Cu alte cuvinte, are istoria o direcție? Răspunsul este da. De-a lungul mileniilor, culturile mici, simple se coagulează treptat în civilizații mai mari și mai complexe, așa încât lumea conține din ce în ce mai puține megaculturi, fiecare dintre ele fiind tot mai mare și tot mai complexă. Aceasta e, desigur, o generalizare foarte grosieră, adevărată doar la nivelul macro.” (p. 145) Precizarea din urmă nu îndepărtează senzația de anost pe care o degajă genul acesta de sentință. De fapt, o agravează. Ce poate să însemne „adevăr la nivelul macro”? Există cumva macroadevăr și microadevăr? În general, Harari dorește să se exprime distinct ca un înțelept, dar, mult prea des, nu reușește decât să scrie simplu, ca un copil.

Una dintre ambițiile autorului este să reîncadreze fenomene binecunoscute, astfel încât acestea să devină stranii. Aceasta poate fi o strategie bună pentru a atrage atenția, dar bulversarea intelectuală inițială ar trebui susținută de o analiză fină și profundă, ca totul să aibă sens. Sîntem zguduși să aflăm că autorul nu vede nici o diferență între comunism și islam. De fapt, să nu exagerăm: s-au scris foarte multe cărți bune despre trăsăturile religioase ale ideologiei comuniste, așa că mimăm doar pentru un moment surpriza, pentru a vedea unde bate gânditorul: „Dacă o religie este un sistem de norme și valori umane care se întemeiază pe credința într-o ordine supraumană, atunci comunismul sovietic nu a fost mai puțin o religie decât islamul. Islamul e desigur diferit de comunism pentru că islamul vede ordinea supraumană care guvernează lumea ca fiind decretată de un zeu creator omnipotent, în timp ce comunismul sovietic nu credea în zei. Însă și budismul dă prea puțină atenție zeilor, și totuși îl clasificăm în mod obișnuit drept o religie. Asemenea budiștilor, comuniștii credeau într-o ordine supraumană a legilor naturale și imuabile care trebuie să călăuzească acțiunile omenești. În timp ce budiștii cred că legea naturii a fost descoperită de Siddhartha Gautama, comuniștii credeau că legea naturii a fost descoperită de Karl Marx, Friedrich Engels și Vladimir Ilici Lenin.” (pp. 194-195) Am citat aici pe larg pentru a ilustra unul din trucurile retorice de care e plină cartea. Pe de o parte, autorul nu definește bine termenii, astfel încât totul devine un amalgam care amortește mintea. Pe de altă parte, nici măcar nu tresare atunci când se contrazice și contează pe unele sintagme vagi să închege o comparație care nu se mai poate naște. „Ordine supraumană a legilor naturale imuabile” este o găselniță pe care Lenin nu ar fi folosit-o nici măcar în fața membrilor de partid fără multă carte. Din aceeași categorie face parte și un alt tip de panseu

care ne avertizează despre mari necazuri: „În același timp, o prăpastie uriașă se cascadează între tezele umanismului liberal și cele mai recente descoperiri din științele vieții, o prăpastie pe care nu o vom mai putea ignora multă vreme. Sistemele noastre politice și juridice liberale se bazează pe credința că fiecare individ are o natură lăuntrică sacră, indivizibilă și imuabilă, care conferă sens lumii și este sursa oricărei autorități etice și politice. Aceasta este o reîncarnare a credinței creștine tradiționale într-un suflet liber și etern care rezidă în fiecare individ. Totuși, în ultimele 200 de ani, științele vieții au subminat complet această credință. Oamenii care studiază activitățile interne ale organismului uman nu au găsit nici un suflet aici.” (p. 201) Lăsând la o parte faptul că Harari atacă o fantomă care are mai multă legătură cu platonismul vulgar decât cu creștinismul, presupunem că ar trebui să fim zguduiți de revelația că nu a fost descoperit sufletul în organism. El crede pesemne că oamenii precum Kant, pentru a da numai un exemplu de filozof preocupat de persoană și de etică, socoteau acea „natură lăuntrică sacră” drept un fel de litiază biliară care pînă la urmă nu s-a confirmat.

Ca un fel de Don Quijote mai sumbru, Harari deschide o mulțime de fronturi. Se războiește cu tot trecutul, reinterpretează acțiuni și fenomene. Se angajează într-un război total cu *homo sapiens*, ori, mai bine spus, cu tendința popoarelor de a dezvolta o cultură. Obiectivul lui nu este acela de a aprofunda diverse culturi și de a le pune în legătură, ci pur și simplu acela de a le elimina. Procesul poate avea două etape. Mai întâi, ni se pune diagnosticul: „Tot mai mulți specialiști văd culturile ca pe un fel de infecție sau parazit mental, cu oamenii în rol de gazdă inocentă. Paraziții organici, precum virușii, trăiesc în corpul gazdelor lor, slăbindu-le și uneori chiar omorîndu-le. (...) În același mod, ideile culturale trăiesc în mintea oamenilor. Ele se înmulțesc și trec de la o gazdă la alta, slăbind ocazional gazdele și uneori chiar omorîndu-le. O idee culturală – precum credința în raiul creștin din cer sau în paradisul comunist de pe pămînt – poate determina un om să-și dedice viața propovăduirii acelei idei și chiar să și-o sacrifice în acest scop. Omul moare, dar ideea se răspîndește.” (p. 206) Sînteți un om religios? E cert că aveți nevoie de tratament, pentru a vă elimina parazitul din cap. Sînteți un om cu simpatii comuniste? Ei bine, e ca și cum ați fi un om religios și nu trebuie urmărite schemele delirante din capul dumneavoastră, pentru că sînt irelevante; aveți tot un fel de parazit în cap, deci trebuie să luați pastile.

Că aceasta este intenția autorului, se vede foarte clar în pasul doi: „Însă credința în superioritatea Vestului nu a dispărut. În schimb, a îmbrăcat forme noi. Rasismul a fost înlocuit de „culturalism”. Cuvîntul nu există cu un astfel de sens, dar ar fi timpul să îl impunem. Elitele prezentului justifică de obicei superioritatea în termenii diferențelor istorice dintre culturi, și nu în termenii diferențelor biologice dintre rase. Nu mai spunem: „E în sîngele lor”. Spunem: „E în cultura lor”. (p. 256) E trist că tocmai un istoric nu vede în cultura omenirii decât o luptă pentru supremație și, obsedat de lichidarea ideii de ierarhie, pune ura de rasă pe același plan cu excelența creativă materială și spirituală.

După primele treizeci de pagini, cînd am sesizat că nu citim o carte de istorie, ci un fel de lung rechizitoriu la adresa unei specii animale, am fost curioși

să aflăm verdictul. Că antropoidul va fi găsit vinovat înainte de orice deliberare corectă era deja evident, dar mai rămânea să înțelegem și temeiul condamnării. Pe scurt, problema este următoarea: avem în față o provocare exprimată nu de răspunsul la întrebarea „ce vrem să devenim”, ci la enigma „ce vrem să vrem”. Deși pare extrasă cu multă subtilitate și sensibilitate dintr-un talmeș-balmeș distopic, în care intră manipulările genetice, protezele artificiale și programele informatice, această interogație nu este nimic mai mult decât o repetiție absurdă. Deși e menită să stimuleze reflecția, genul acesta de interogație, la care mai putem adăuga și alte subiecte de meditație, precum „ce gândim să gândim” și „ce simțim să simțim” poate doar produce confuzie, ca o bilbăială de sfinx.

Harari ne prezintă o imensă colecție de date istorice grefate pe o schemă care preia, cel puțin la început, la modul ironic, narațiunea biblică, după cum se înțelege deja din titlurile de capitole „Un animal neînsemnat”, „Pomul cunoașterii”, „O zi din viața lui Adam și a Evei”, „Potopul”. Plină de sentințe și avertismente, cartea se sfârșește cu imaginea puternică, să recunoaștem a lui *Homo Deus*. Evitând să rămână un simplu istoric, Harari tinde să se înscrie în seria gânditorilor de tipul lui Feuerbach și Nietzsche, dar ambiția sa enciclopedică depășește cu mult potențialul său de sinteză filozofică. Este totuși un scriitor conștiincios, care știe să asculte observațiile din partea confrăților, lucru care se vede în modul cum își temperează tonul după frecvențele paragrafe în care avântul său axiomatic atinge niveluri inadmisibile. În mod obișnuit, observațiile juste ne determină să reconsiderăm optica și cuvintele, dar Harari folosește comentariile pentru a mima obiectivitatea, nevăzînd sau sperînd să nu se vadă că, de fapt, prin prelucrarea replicilor justificate pe care le-a primit, el contrazice tot ceea ce afirmase categoric mai înainte.

Sapiens este o carte atractivă, deoarece confirmă publicului larg că e ceva în neregulă cu lumea noastră, venind astfel în întâmpinarea unor îngrijorări pe care le împărtășim cu toții. Din ea se degajă un aer de nihilism clamoros care prinde foarte bine celor care simt nevoia să-și adîncească ura de sine și mizantropia, după ce s-au întors, într-o după-amiază de duminică, de la mall. Celor care totuși se întreabă dacă nu cumva unul sau două versete din *Ecclesiast* le-ar fi mai de folos le dăm dreptate.

Răzvan Enache teaches at “Lucian Blaga” University of Sibiu. He has a PhD in sociology at “Babes-Bolyai” University of Cluj-Napoca. He is the author of two books: *Structura ficțiunilor comunitare* (*The Structure of Community Fictions*), 2007 and *Relațiile publice din perspectivă sociologică* (*Public Relations from a Sociological Perspective*), 2009. He also wrote studies in literature and sociology. He co-directs Alkemie magazine (literature and philosophy), published by Garnier, France – www.revue-alkemie.com.